

ВІКТОРІЯ МАРШИЦЬКА

кандидат педагогічних наук

Інститут проблем виховання АПН України

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНО-МОРАЛЬНИХ ЗАДАЧ У ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Критичне осмислення причин сучасної екологічної ситуації обумовлює корекцію ціннісних орієнтацій та соціально-моральних позицій щодо використання природи суспільством. Характерною особливістю екологічного виховання на сучасному етапі є його гуманістична спрямованість, особистісна орієнтація. Провідного значення набуває відповідність цього процесу психологічному механізму формування цінностей з урахуванням особливостей становлення суб'єктивного ставлення в онтогенезі.

В психологічних дослідженнях з проблем становлення особистості в дошкільні роки, зазначається, що дитина диференціює явища дійсності на двох рівнях – понятійному і ціннісному. На першому, який здійснюється розумом, вона прагне встановити сутність того чи іншого об'єкта, його призначення, систему зв'язків з іншими. На другому рівні передбачається аналіз душевний, коли об'єкт сприймається дитиною як не відсторонений, тобто такий, що має до неї відношення, стосується її, не лишає її байдужою. Відчуття дитиною цінності того чи іншого об'єкта, переживання нею його приємності /неприємності/ спонукає до активних дій, перетворюється на мотив діяльності. Мотивом можуть бути цінності лише визнані самою дитиною, а не запропоновані чи нав'язані іншими [2; 3; 5; 8].

Психологічна природа особистісних цінностей характеризується тим, що вони виступають самоцінностями, внутрішнім змістом, потребами людини, тобто зміст певних моральних норм стає цінним для неї сам по собі, як такий, без будь-яких умов. Важливим аспектом нормативної регуляції соціальної

поведінки дошкільника є інтеріоризація соціальних норм, перетворення їх на внутрішні, суб'єктивні норми. В ході цього складного процесу механізми зовнішнього соціального контролю перетворюються на внутрішні регулятори індивідуальної свідомості й поведінки [1].

Саме у старшому дошкільному віці основним новоутворенням є формування внутрішніх етичних інстанцій, зародження своєрідного “контролера” власних дій, вчинків, досягнень, думок. Регулятивні механізми індивідуальної поведінки тісно пов'язані з механізмами соціального контролю і культурними стереотипами. Для того, щоб знання дитиною норм не розходилося з реалізацією їх у поведінці, необхідною умовою є перетворення норми на внутрішню спонуку, мотив соціальної поведінки або раціональне прийняття дитиною норми як справедливої, необхідної, доцільної, корисної. Це можливо, коли зовнішня соціальна норма пов'язується у свідомості з потребами, інтересами, переконаннями, мотивами, ідеалами, самооцінкою дошкільника. Як успішний шлях закріплення виділяється включення емоційної сфери дитини в процеси сприймання. “Жодна форма поведінки, - констатує Л.С.Виготський, - не є настільки міцною, як така, що пов'язана з емоціями” [4, 104].

Моральна регуляція поведінки включає вимоги до дитини самостійно оцінити свої дії і відповідним чином спрямувати свою поведінку. Це означає, що оцінка, якій піддається вчинок, стає внутрішнім регулятором, тобто самооцінкою. Рушійною силою у подоланні поведінки, яка не відповідає нормі, є протиріччя між уявленнями дитини про себе як “хорошу” і кваліфікацією свого вчинку як поганого. Однак, відповідність поведінки дитини нормі ще не свідчить, що мотивом поведінки стала моральна вимога. Вона увійде до структури особистості тільки тоді, коли стане значущою для дитини [2; 6]. Це можливо в тому випадку, коли моральні вимоги відповідають власним прагненням дитини, тій реальній позиції, через яку перед нею розкривається

світ людських відносин.

Спочатку дитина виконує необхідні норми поведінки для отримання схвалення дорослого, збереження з ним таких взаємин, у яких відчуває безпосередню необхідність. Однак, у процесі розвитку, завдяки зв'язку цього виконання з позитивним емоційним переживанням, дитина починає сприймати ці норми як щось саме по собі позитивне. Прагнення дотримуватись вимог дорослих, а також засвоєних норм, виступає для неї у формі узагальненої категорії – “треба”. Це і є тією першою мотиваційною інстанцією, якою вона починає керуватися, і яка виступає для неї не тільки як відповідне знання, але й безпосереднє переживання необхідності діяти саме так, а не інакше. В цьому переживанні виявляється в початковій формі почуття обов'язку, як моральний мотив, що безпосередньо спонукає поведінку дитини [2].

Вчинки дитини старшого дошкільного віку вперше починають викликати у неї певні емоційні стани. Вона починає усвідомлювати не тільки свої окремі вчинки, але, до певної міри, і свої якості, що виявляються у цих вчинках, у неї вже виникають самопереживання з приводу власних дій [6].

Емоційно-ціннісне ставлення до природи /як складова екологічної культури особистості/ формується в процесі соціального розвитку дитини, який здійснюється як засвоєння соціально-історичного досвіду в процесі активної взаємодії дитини з природою, веде до формування особистого досвіду.

З метою корекції мотивів емоційно-ціннісного ставлення недостатньо використання природного середовища. Необхідні також засоби впливу, що залучають до цих процесів соціальне середовище. Такими засобами є соціально-моральні задачі. Вони, подібно до навчально-пізнавальних задач, містять проблему, проте не суто наукового змісту, а таку, що стосується життєдіяльності людини у сфері взаємодії з природою.

Соціально-моральна задача екологічного змісту містить інформаційний та емоційний компоненти (останньому належить провідна роль) [1]. Ця задача

подається як інформація про екологічну проблему, подію, вчинок чи факти поведінки, що характеризують взаємодію людини з природою, коли діти потрапляють у ситуацію вибору ставлення, позиції щодо предмету обговорення, відповідних практичних дій тощо. Проблеми довкілля розглядаються таким чином не в загальному плані, а як такі, що стосуються кожного і на які кожен впливає у повсякденному житті.

Спираючись на психологічні особливості дітей старшого дошкільного віку, виділено соціально-моральні задачі, що передбачають: розвиток співпереживання; аналіз чужих та власних дій, поведінки, вчинків.

Конструювання та застосування соціально-моральних задач здійснюється згідно вимог:

1. У виховних ситуаціях використовується емоційно збагачена інформація.
2. Інформація, викладена у кожній ситуації, спрямовується на розвиток у дитини емоційного передбачення – розуміння нею станів тривоги, суму, неспокою, які відчують значущі для дитини природні об'єкти.
3. Зміст ситуацій забезпечує багаторазові емоційні переживання, необхідні для узагальнення та зв'язку із способом дії, що закріплюються у відповідне етичне поняття.
4. У побудові кожної наступної ситуації забезпечується новизна інформації.
5. Інформація подається не у вигляді певної норми, правила, а у формі конкретної дії, вчинку.
6. У змісті ситуації пропонуються полярні за соціальним значенням вчинки, дитині надається можливість вибору ставлення, позиції щодо предмету обговорення, відповідних практичних дій тощо.
7. Створюється доброзичлива атмосфера рівноправного спілкування між вихователем та вихованцем, що передбачає повагу вихователем інтересів і бажань дитини, відмову від авторитарних способів керівництва дитячим колективом.

Враховання зазначених вимог сприяє: розумінню, усвідомленню та емоційному переживанню дитиною наслідків дотримання чи недотримання екологічно доцільної поведінки та діяльності; формуванню сталих тенденцій у поведінці, як початкового етапу зміни мотивів взаємодії з природними об'єктами. Надання права вибору у моральних дилемах та колізіях, самостійне розв'язування емоціогенних ситуацій сприяє розумінню морально-етичних цінностей.

Меті корекції мотивів емоційно-ціннісного ставлення задовольняють соціально-моральні задачі.

***Соціально-моральні задачі, що передбачають розвиток
співпереживання:***

Задача 1.

Рано-вранці дівчинка Оля разом з матусею поспішали до дитячого садка. Біля дороги вона побачила ромашку і закортіло їй порадувати свою маму, подарувати цю гарну квітку. Оля вже простягла руку, щоб зірвати квітку, та раптом побачила на пелюсточці краплинку роси. А в краплинці горить сонечко, і блакитне небо, й зелена нива, й висока тополя – все в краплинці.

Задивилась Оля на краплинку роси й не зірвала квітки.

А як би вчинив ти на місці Олі? Може, Олі мало було однієї квітки, бо вона хотіла подарувати букет?

Задача 2.

Василько з Андрієм гралися на подвір'ї біля будинку. У кожного з них був іграшковий автомобіль. Вони перевозили пісок, щоб прокласти нову дорогу. Хлопчики захопилися грою, та раптом Василько помітив, що в піску хтось ворушиться. Він покликав Андрійка. Вони побачили жука, який, мабуть, упав з дерева і лежав, присипаний піском. Хлопчики обережно розгребли пісок і звільнили жука з “полону”.

Що б ти зробив за такої ситуації?

Задача 3.

Володя дуже любив березу. Він часто ходив до лісу. Ліс зачаровував своєю красою.

Але сьогодні хлопчику було зовсім невесело. Молода берізка обливалась слізьми. Чиясь безжальна рука заради солодкого соку глибоко поранила кору.

Володя з Юрком замазали, зав'язали рану. Вони чекали, коли з'являться листочки. Минув тиждень – увесь ліс зазеленів, але гілочки берізки почорніли.

Як ти гадаєш, чому берізка не зазеленіла?

Задача 4.

Дерево росло на березі річки біля самої води. Воно часто вдивлялося на себе у воді. На саму річку не звертало уваги. Коли ж ставало сумно, перешіптувалось про погоду з птахами і травичкою.

До річки часто приходили люди. Коли хтось заходив у воду, інший запитував з берега:

- Як вода?

У відповідь чулося, що тепла чи холодна.

І дереву стало цікаво.

Одного разу люди, які приходили до річки, вирішили, що берег почало розмивати – корінь дерева виповз з-під землі і занурився у воду. А, можливо, берег не розмивало, а дерево пробувало воду “пальцем”.

Що ж сталося насправді?

Задача 5.

Таня гуляла в саду. Вона дуже любила квітучу акацію. Над акацією літав барвистий метелик. Ось Тетянка бачить, як він крильцями торкається квіток і щоразу налітає на колючку. Ой, як же йому боляче!

Таня підійшла до молоді акації, відламала одну колючку, другу, третю.

Чому дівчинка так вчинила? Чи добре вона вчинила? Чи правильний цей вчинок?

**Соціально-моральні задачі, що передбачають аналіз чужих та власних
дій, поведінки, вчинків:**

Задача 1.

Одного разу Миколка і Сашко пішли до лісу і взяли з собою собаку. Собака весело біг попереду, обстежуючи кожний кущ, кожну травинку. Хлопчики йшли позаду, голосно розмовляючи. Миколка розмахував гілкою, проганяючи метеликів зі свого шляху.

Сяло сонечко. В лісі стояла тиша.

Та раптом цю тишу порушив гавкіт собаки. Хлопчики підбігли до собаки – він стояв біля гнізда пташки. Пташки в гнізді не було. Хлопчики взяли ще теплі яєчка в руки, потримали, а потім знову поклали їх до гнізда. Забрали собаку і пішли собі стежкою далі.

Як би ти вчинив у такій ситуації?

Задача 2.

Мати з сином Петриком часто виїздить до приміського лісу.

Ось хлопчик угледів на галявині конвалії. Вирвався наперед:

- Давай нарвемо!
- Не слід їх рвати, синку.
- Чому? Дивись, які гарні! А пахнуть як!
- Саме тому, що гарні і так ніжно пахнуть...
- Поставимо їх у вазу, будемо милуватись, радіти ...
- Чи ж довгою буде для нас та радість? За два-три дні квіти зів'януть. А тут вони довго всім радість даруватимуть.
- Так інші їх все одно рватимуть, - не хотів погодитися з мамою Петрик.

Як ти вважаєш, хто справді любив конвалії ?

Задача 3.

Сергійко йшов стежкою до саду. Бачить, біжить назустріч чорний кудлатий собака. Сергійко злякався, хотів тікати. Та раптом до його ніг

притулилося маленьке кошеня. Воно, мабуть, тікало від собаки і просило у хлопчика захисту.

Стоїть Сергійко, дивиться на кошеня. А воно підняло голову до нього і жалібно нявчить.

Сергійкові стало соромно. Він взяв кошеня на руки.

Чому Сергійкові стало соромно?

Задача 4.

Собака сердито гавкав. Прямо перед ним, притиснувшись до тину, сиділо маленьке каченя. Недалечко стояли два хлопчики і чекали, що буде.

Дорогою йшла жінка. Вона прогнала собаку і сердито крикнула хлопчикам:

- Як вам не соромно!

- А чого соромитись? Ми нічого не робили, - здивувались хлопчики

Чому жінка насварилась на хлопчиків?

Задача 5.

На день народження своїм синам Павлику і Дмитрику – братикам-близнюкам тато подарував два дубки.

Біля хати хлопчики разом з татом викопали ямки і посадили деревця. Павлик старанно доглядав за своїм дубком: підв'язав його, зробив йому загорожу, щоб ненароком не зачепити. А Дмитрик забув про свій дубок. Тато нагадував йому, що деревце ще маленьке і за ним треба доглядати. Та Дмитрик нічого не хотів слухати. “Виросте, як у лісі, без догляду” – відповідав він.

Хто з хлопчиків вчинив правильно? Чому?

Розмірковування над розв'язанням цих задач, пошук відповідей на поставлені запитання дало змогу дітям не тільки оцінювати вчинки інших, а й замислитися над своїми діями, поведінкою в природі. Відповіді дітей досить неоднозначні. Наприклад, Оленка О. так пояснила вчинок Олі /задача 1/: “Дівчинка не зірвала квітку, бо боялася, що мама буде сваритися”; Саша Ш.:

“Олі дуже сподобалася квітка, вона так замилювалася її красою, що й забула, що хотіла її зірвати. Я теж якось, коли ми йшли з мамою, хотів зірвати для неї квітку в лісі, та мама мене зупинила. Квіти ростуть для всіх. Оля вчинила правильно. Якби ромашка вміла говорити, то вона сказала б їй “Спасибі”. Ярослав К.: “Я б не зривав ромашку, моїй мамі більш подобаються троянди. А в ромашці немає нічого красивого, вона навіть не пахне”.

Хлопчиків дуже зацікавила задача 2. Вони не раз потрапляли до ситуації, подібної до описаної в задачі. Сергій Г. та Владик З. пригадали, що часто, коли вони граються в піску чи на асфальтованих доріжках, на шляху їх автомобілів трапляються різні комахи, найчастіше “солдатики” /красноклоп звичайний/. Владик З. розповів, що ці жуки завжди подорожують групами, вони дуже примітні. “Тому, коли ми граємося, їх минаємо.” А Максим М. пригадав, що бачив, як Андрій К. наступив на жука, хоча міг би і обійти. Сам же Максим вважає, що комах не можна знищувати. Якщо комаха потрапила в біду (в неї намокли крильця, її присипало піском...), то потрібно допомогти. “Якось одного разу, - розповіла Юля Ш., - я побачила на асфальті бджолу з пошкодженим крильцем. Хотіла їй допомогти, але дуже боялася, що бджола може укусити. Я попросила татка допомогти прибрати її з тротуару, щоб хтось ненароком не наступив на неї. Татко взяв суху гілочку, почекав, поки бджілка на неї заповзе, а потім посадив її на кульбабку, подалі від тротуару.”

Часто траплялося так, що дехто з дітей уникав відповідей, відмовчувався. Вони уважно слухали завдання, відповіді ровесників, але самі відповідати соромилися. Згодом ці діти підходили до вихователя і йому розповідали, якби вони вчинили в тій чи іншій ситуації. Причина такої поведінки в тому, що ці діти часто отримують негативну оцінку своїх вчинків зі сторони дорослих, їм соромно за свою поведінку. Вони хочуть бути кращими, але їхні прагнення не знайшли підтримки. А ситуації в задачах дають змогу їм подивитися на себе зі сторони. З відповідей ровесників вони зрозуміли: треба чинити так, щоб було

добре і тобі й іншим, особливо тим, що не можуть захиститися; якщо не знаєш, як вчинити, звернись за порадою до друга, дорослих.

Аналізуючи відповіді дітей, отримані у ході розв'язання соціально-моральних задач, необхідно враховувати психологічну закономірність, згідно з якою дитина не може постійно поводитися у відповідності з загальновизнаними вимогами, оскільки це вимагає досить великого психічного напруження, яке вона через обмеженість своїх вікових психофізичних можливостей не може успішно подолати. Розроблені соціально-моральні задачі вирішувалися під час екскурсій, прогулянок, які, в свою чергу, часто давали матеріал для створення нових соціально-моральних задач.

Запропонована робота сприяла виникненню емоційного передбачення результатів своїх дій, поведінки, вчинків. А саме цей процес, відповідно до теоретичних положень, віддаляє результати дії, актуалізує мотиви природоохоронної діяльності, що починають складатися у дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К., 1998. – 204 с.
2. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков / Под ред. Л.И.Божович и Л.В.Благонадежной. – М.: Педагогика, 1972. – С.7 – 44.
3. Валлон А. Психическое развитие ребенка. - М.: Просвещение, 1967. - 195 с.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология/ Под ред. В.В.Давыдова. – М.: Педагогика-Пресс. – 1996.- 536 с.
5. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навчальний посібник для вузів. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
6. Кульчицька О.І. Моральне виховання дошкільників. – К.: Знання, 1967. – 32 с.
7. Люблинская А.А. Детская психология. - М., 1971. - 415 с.
8. Люблинская А.А. Очерки психологического развития ребенка. Изд.2-е, переработанное. - М.: Просвещение. - 1965. - 363 с.